

Wojciech Bonenberg*

ORNAMENT DZIŚ: ZBRODNIA CZY CHLUBA?

Referat omawia problematykę ornamentu w architekturze w odniesieniu do poglądów Adolfa Loosa, potępiającego dekorowanie architektury motywami zdobniczymi. W artykule przedstawiono wieloznaczność terminu ornament, różnice w nastawieniu do ornamentu pomiędzy odbiorcami a twórcami architektury. Zwrócono uwagę na nowe funkcje ornamentu będące przedmiotem badań antropologii kultury i psychologii środowiskowej. Wskazano na anachroniczność argumentów Loosa, które we współczesnej kulturze straciły na znaczeniu.

Słowa kluczowe: ornament, architektura współczesna

1. „Ornament jest zbrodnią”. Adolf Loos, autor tej dewizy narobił w najnowszej architekturze wiele hałasu. I jeszcze więcej wywołał nieporozumień. Posypały się głosy potępiające kilkusetletni dorobek architektury europejskiej, wołające o zmianę paradygmatu piękna w architekturze, która odrzuciwszy ornament, miała polegać na dobrych proporcjach i harmonijnym komponowaniu płaszczyzn i występujących w nich otworów. O tym, na czym te dobre proporcje i harmonia miały polegać nie było mowy. Natomiast wiele uwagi poświęcano wolności twórczej, którą architekci zaczęli uważać za wartość fundamentalną, gwarancję „dobrej” architektury. Już nie akademickie kanony, a talent i zdolności artysty miały stanowić źródło aktu twórczego i wyróżniać architekta spośród innych ludzi, nadawać mu społeczny status mistrza. Akt twórczy w tym ujęciu był ekspresją uzdolnień architekta, realizacją jego osobowości. W poszukiwaniu nowoczesności twórca miał obowiązek ciągle na nowo definiować własny język form i kształtów, w którym zgodnie z dewizą Loosa, ornament odgrywał rolę „czarnego charakteru”.

2. Warto parę zdań poświęcić temu „czarnemu charakterowi”. Po pierwsze, ornament jest pojęciem wieloznacznym. Tradycyjnie oznacza zespół motywów zdobniczych dodanych do budynku. Występuje rytmicznie lub nieprzerwanie podkreślając wybrane elementy kompozycji [1]. Nie spełnia roli konstrukcyjnej, nie wpływa na funkcjonalność obiektu. Jest po prostu dodaną ozdobą, mającą „upiększyć” budynek. Oprócz tego wąskiego rozumienia, zakres znaczeniowy terminu „ornament” jest znacznie szerszy, wykracza poza architekturę, wzornictwo i sztuki plastyczne. Odnosi się do muzyki, tańca, poezji, literatury, a nawet współczesnych nurtów filozoficznych, gdzie rozważany jest w kontekście problematyki interpretowania śladu i naśladowania [2].

Po drugie, można zauważyć próby redefinicji tradycyjnego znaczenia pojęcia „ornament” w architekturze. Takim przykładem jest praca Moussavi i Kubo pod tytułem *The Function of Ornament* [3]. Autorzy uważają, że ornamentem jest każdy powtarzający się wzór niekoniecznie spełniający tylko funkcje ozdobne. W ich rozumieniu ornament jest czymś, co pozwala

* Bonenberg Wojciech, prof. dr hab. inż. arch., Politechnika Poznańska, Wydział Architektury, Instytut Architektury i Planowania Przestrzennego.

odróżnić jedną formę składową budynku od innej, i co powstało w wyniku naturalnego procesu syntezy elementów architektonicznych, a nie specjalnie dodanej ozdoby. Taki ornament jest utworzony na przykład przez strukturę rytmicznie rozmieszczonych elementów nowoczesnej fasady. W tym ujęciu każdy zwielokrotniony element (konstrukcyjny, osłonowy, wykończeniowy) tworzy swojego rodzaju wzór, który można nazwać ornamentem. Odpowiednikiem tego rozumienia ornamentu w urbanistyce jest postać struktury miejskiej „utkanej” z budynków i ulic, tworząca specyficzny „ornament urbanistyczny”. To rozróżnienie zakresów znaczenia terminu „ornament” jest dlatego ważne, że dyskutując o ornamentach powinniśmy się odnosić do jednolitych zakresów znaczeniowych tego pojęcia.

3. Przedstawione rozważania dotyczą tradycyjnego znaczenia ornamentu, a więc ozdoby, elementu „dodanego” do fasady lub wnętrza budynku. Dla ścisłości należy przypomnieć, że w historii ta rola zdobnicza była często łączona z funkcją komunikacyjną. Ornament miał przekazywać pewien system wartości, podkreślać prestiż i znaczenie fundatora, władcy. W wielu przypadkach był swojego rodzaju „księgą” łatwą do odczytania przez ludzi, a treści przekazywane przez znaki i symbole ornamentalne zyskiwały na znaczeniu poprzez usytuowanie ich w wyróżnionych miejscach: na portalach, na osiach kompozycyjnych, gzymsach lub narożnikach budynków. Dziś ten rodzaj przekazu idei stracił na znaczeniu w związku z rozwojem nowych technik komunikacji społecznej. Nie oznacza to, że inne funkcje ornamentu nie są dziś aktualne.

We współczesnej architekturze tradycyjnie pojmowany ornament wyszedł z mody. Jest rzadko stosowany w najnowszych realizacjach, studentów nie uczymy sztuki ozdabiania ornamentem, wzorów i technik budowy ornamentu. Jest to związane ze

swoiście pojmowaną „nowoczesnością” stylistyczną, której genezy należy szukać w tradycji modernistycznej. Warto jednak zastanowić się, czy to negatywne podejście do ornamentu jest wciąż uzasadnione.

Względna niezależność ornamentu od obiektu, na którym występuje ma związek z jego referencyjnością. Stylistyka ornamentalna odsyła zwykle do pojęć obejmujących cały zestaw przedmiotów rzeczywistych lub wyobrażonych. To wyobrażenie jest o tyle ważne, że jak mówi Berger [4], wartość estetyczna powstaje wtedy, kiedy rzeczywisty przedmiot zaczyna pobudzać wyobraźnię. Można by zaryzykować twierdzenie parafrazując Hegla [5], że tak naprawdę architektury nie oceniamy w naszych językach ojczystych (polskim, angielskim, niemieckim, itp.), ale w uniwersalnym języku myśli *mentalese*, a namacalną materią tego języka jest fantazja.

W tym rozumieniu ornament jest elementem języka pojęć odczytywanego dzięki fantazji. I choć tworzywem ornamentu jest kamień, drewno, cegła, to jego odbiór w *mentalese* następuje w naszej wyobraźni. Przy każdym odczytaniu ornamentu, możemy mieć do czynienia z inną interpretacją uzależnioną od wrażliwości odbiorcy, od jego fantazji. To ciągłe odczytywanie na nowo tworzy grę „znaczących odesłań”, która według Deridy [6] jest nieustannie na nowo interpretowana, stanowi niekończące się kontinuum referencyjne. Formy ornamentalne odsyłają do symboli istniejących w naszym umyśle, czasami tworzą autonomiczny kod znaczeniowy, często bardzo zindywidualizowany w zależności od wyczulenia odbiorcy.

4. Ornament to nie tylko odczytywanie. Kiedy o czymś mówi, coś przedstawia – to wpływa również na postrzeganie dzieła architektonicznego jako całości. W związku z powyższym można wyodrębnić kolejne istotne cechy ornamentu:

- kategoryzację wizualną, przyporządkowującą symbole do określonej grupy komunikatów,

Frank Lloyd Wright: *Xanadu Gallery*. San Francisco, fot. autor



– hierarchizację wizualną, tworzącą określoną strukturę zależności ontologicznych.

Na te aspekty postrzegania zwraca uwagę Deleuze [7] i Arnhem [8].

Narracyjny aspekt ornamentu jest przedmiotem badań wielu teoretyków, spośród których można wymienić Ankersmita [9] i Goodmana [10]. W tym ujęciu narracja ornamentalna buduje znaczenia charakteryzujące architekturę. W głównej mierze dotyczy ona negocjowania znaczeń odnoszących się do odczuwania przestrzeni. Narracja ma charakter wypowiedzi, uzależnionych od punktów obserwacji w ustalonym porządku chronologicznym. Są to procesy, w których opis jest najczęściej personifikowany, skierowany do konkretnego człowieka. Dotyczy to nie tylko miejsc, z których ornament jest oglądany, ale również usposobienia, nastroju, uprzedzeń i preferencji odbiorcy. Wrażliwość interpretatora ma kluczowe znaczenie dla odczytania ornamentu. Narracja zawiera w sobie odniesienie do kontekstu kulturowego, istnieje w zdefiniowanym otoczeniu. Nie jest więc ograniczana do wewnętrznych własności ornamentu. Znaczenie narracyjne wyraża się w kontekście, w którym ornament jest interpretowany. Z rozważań dotyczących narracji oraz kontekstu kulturowego, otrzymujemy swoistą definicję ornamentu, jako zbioru elementów poznawczych towarzyszących architekturze, przy czym ekspresja narracji zawarta w ornamencie wynika zarówno z wrażliwości odbiorcy, jak i siły oddziaływania znaku, symbolu, przestania.

Ornament może być „wyzwalaczem” refleksji i emocji – pobudzać procesy identyfikacyjne, pozwalać na odnalezienie tożsamości w elementach ornamentalnej narracji. Dzięki niemu architektura jest lepiej rozumiana, szczególnie przez odbiorców bez specjalistycznego wykształcenia.

Stąd wynikają kolejne funkcje ornamentu, będące przedmiotem badań antropologii kulturowej,

proksemiki i psychologii środowiskowej. Bell, Greene, Fisher i Baum [11] wymieniają tu następujące atrybuty:

- wpływ na poczucie tożsamości mieszkańców,
- wyznaczanie terytorialności,
- personifikację otoczenia,
- kreowanie prestiżu i wizerunku,
- uczytelnianie struktury przestrzennej,
- odzwierciedlenie lokalnej kultury,
- wzmacnianie poczucie zadomowienia.

5. Z pewnością elementy te mają większe znaczenie dla użytkowników architektury, niż twórców i krytyków sztuki. Różnica wynika stąd, że mieszkańcy bardziej cenią przyjazne, dostosowane do ich wrażliwości środowisko architektoniczne, szukają wdzięku i niepowtarzalności podkreślającej ich własną osobowość. Natomiast twórcy większą uwagę przykładają do teoretycznych doktryn estetycznych podporządkowanych panującym trendom stylistycznym. W ich grupie ciągle jest żywe przekonanie Adolfa Lossa [12], że „ornament to zbrodnia”. Warto jednak bliżej przyjrzeć się tym poglądom. Loos uważał, że wielkość epoki, w której tworzył polega na wyzwoleniu się od ornamentu. Twierdził, że ornament jest wyrazem gustów prostych, niewykształconych ludzi, a wyzwolenie od ornamentu jest oznaką siły duchowej. Porównywał ornament do tatuażu na ciele, który „charakteryzuje ludy prymitywne, zwyrodniałych kryminalistów lub zdegenerowanych arystokratów”. Podobny stosunek miał do innych ozdób ciała, a nawet do przybierania potraw, nie lubił dekorowanych słodyczy – akceptował tylko te bez żadnych ozdób.

Z dzisiejszego punktu widzenia tekst jest bardzo kontrowersyjny. Być może zawarta w nim argumentacja mogła przekonywać 100 lat temu. Dzisiaj zdobienie ciała tatuażem nie wyróżnia zdegenerowanych osobników, a inne ozdoby ciała (piercing, makijaż), są elementem współczesnego stylu.

Upiększanie, poprawa urody – słowem coś, co jest dodawane do pierwotnej formy tylko i wyłącznie dla ozdoby jest powszechnie akceptowane. Podkreślanie własnej osobowości, chęć odnalezienia wdzięku i niepowtarzalności poprzez odpowiednio **dodane ozdoby** jest nieodłącznym atrybutem współczesnego stylu życia. Dotyczy nie tylko naszego ciała, ale również

ubioru, przedmiotów codziennego użytku, designu, wyposażenia wnętrz. Być może ascetyczne poglądy Loosa potępiające wszelkie ozdoby były atrakcyjne na początku XX wieku, ale dzisiaj styling, makijaż, tatuaż, nie kojarzą się nam z deprawacją i degeneracją – dlaczego więc ciągle mielibyśmy potępiać zdobienie ornamentem budynków?

BIBLIOGRAFIA

- [1] K. Kubalska-Sulakiewicz, A. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szrota (red.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, PWN, Warszawa 1996.
- [2] J. Derida, *Marginesy filozofii*, Wydawnictwo KR, Warszawa 2002, s. 203–225.
- [3] F. Moussavi, M. Kubo, *The Function of Ornament*, Harvard University, Graduate School of Design, Harvard 2006.
- [4] K. Berger, *Potęga smaku. Teoria sztuki*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2008.
- [5] S. Pinker, *The Language Instinct*, HarperPerennial, New York 1995, s. 55–81.
- [6] J. Derida, *O gramatologii*, Wydawnictwo KR, Warszawa 1999, s. 26.
- [7] G. Deleuze, *Cinema – Volume I. L`image – mouvement*, Collection Critique, Paris 1983.
- [8] R. Arnhem, *Myslenie wzrokowe*, Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2011.
- [9] F. Ankersmit, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie*, Universitas, Kraków 2004.
- [10] N. Goodman, *Languages of art: An approach to a theory of symbols*, Hackett, Indianapolis 1976.
- [11] P. A. Bell, T. C. Greene, J. D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2004.
- [12] A. Loos, *Ornament and Crime (1908)*, [w:] A. Loos, *Ornament and Crime: Selected Essays*, Ariadne Press, Riverside 1997.

Wojciech Bonenberg*

ORNAMENT TODAY: CRIME OR PRIDE AND JOY?

This paper discusses the problems of ornament in architecture with reference to the opinions of Adolf Loos who condemned decorating architecture with ornamental motifs. This article presents the ambiguity of the term ornament, differences in the attitude towards ornament between the recipients and creators of architecture. Attention is drawn to new functions of ornament being the object of research of the anthropology of culture and environmental psychology. The anachronic character of Loos's arguments, which have diminished in importance in contemporary culture, is indicated.

Keywords: ornament, contemporary architecture

1. "Ornament is crime." Adolf Loos, the author of this maxim gave it a high profile in the newest architecture. And he triggered off even more misunderstandings. Voices condemning the centuries-old achievements of European architecture poured in and demanded a change of the paradigm of beauty in architecture which – having rejected ornament – was expected to apply good proportions as well as harmonious compositions of planes and the openings in them. There was no mention of what these good proportions and harmony meant. However, a lot of attention was devoted to creative freedom which architects began to perceive as the fundamental value, as the guarantee of "good" architecture. Not academic canons but an artist's talent and abilities were expected to make the source of a creative act and distinguish an architect from other people giving him the status of a Master. In this depiction, a creative act was an expression of an architect's abilities, the realization of his personality. In search of modernity, a creator was obliged to keep defining his own language of forms

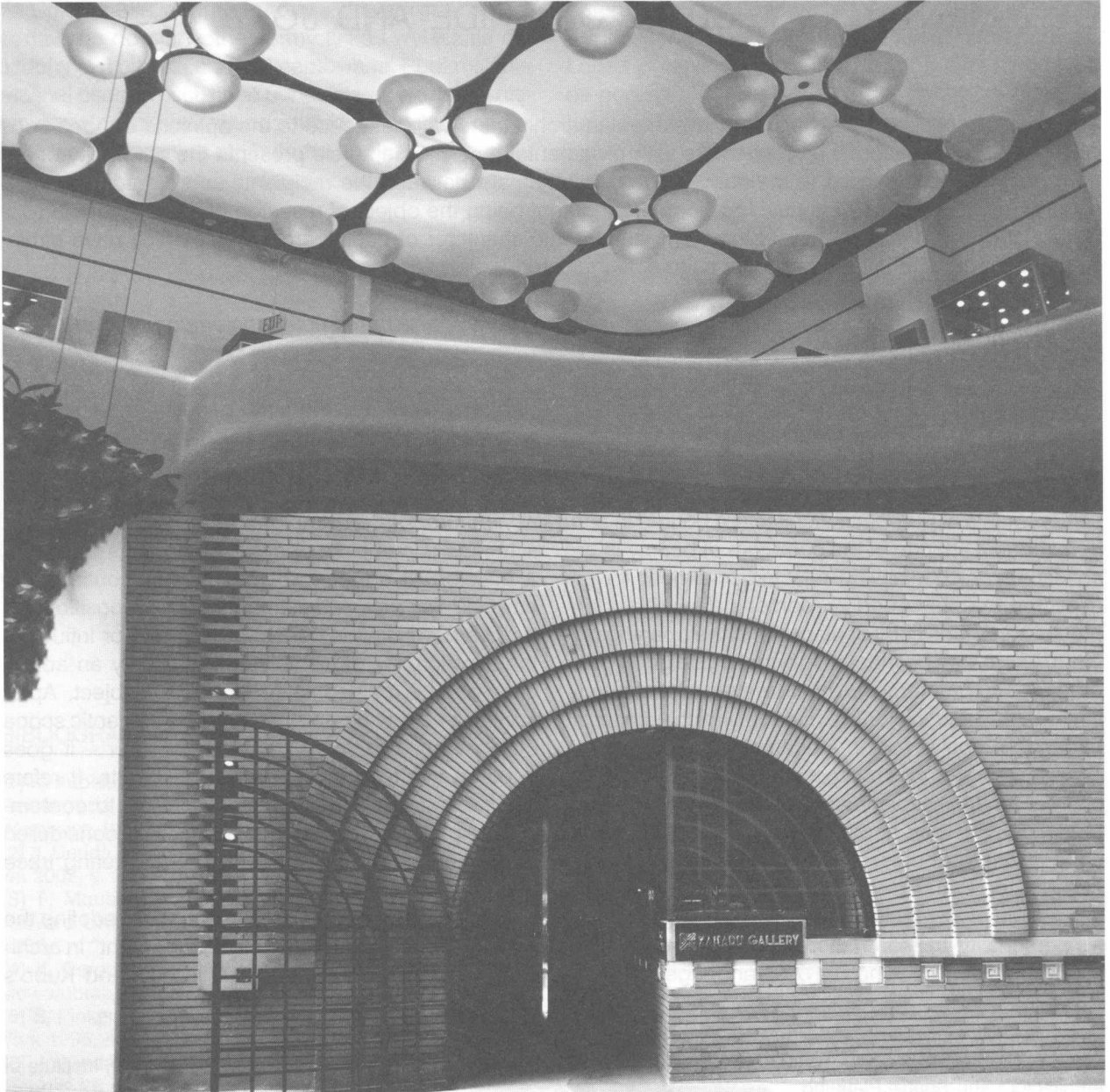
and shapes where – in accordance with Loos's slogan – ornament played the role of a "villain".

2. This "villain" deserves several sentences. Firstly, ornament is an ambiguous notion. Traditionally, it means a complex of decorative motifs added to a building. It appears rhythmically or continuously emphasizing selected elements of a composition [1]. It does not fulfill the constructional role or influence the functionality of an object. It is simply an added decoration expected to "beautify" an object. Apart from this narrow comprehension, the semantic scope of the term "ornament" is much broader – it goes beyond architecture, design and fine arts. It refers to music, dance, poetry, literature, even to contemporary philosophical trends where it is considered in the context of the problems of interpreting trace and imitation [2].

Secondly, one can notice attempts to redefine the traditional meaning of the notion "ornament" in architecture. Such an example is Moussavi and Kubo's

* Bonenberg Wojciech, Full Prof., D.Sc. Ph.D. Arch., Poznan University of Technology, Faculty of Architecture, Institute of Architecture and Spatial Planning.

1. Frank Lloyd Wright: Xanadu Gallery. San Francisco, photo by author



work entitled *The Function of Ornament* [3]. The authors claim that ornament is every repeating pattern which does not necessarily fulfill decorative functions only. In their comprehension, ornament is something that makes it possible to distinguish one constitutive form of a building from another, that came into existence as a result of the natural process of a synthesis of architectural elements instead of intentionally added decoration. For instance, such an ornament is created by the structure of rhythmically arranged elements of a modern façade. In this depiction, every multiplied (constructional, protective, finishing) element forms a kind of pattern which can be called ornament. An equivalent of this understanding of ornament in urbanism is the shape of a city structure “woven” of buildings and streets making a peculiar “urban ornament”. This distinction of the scopes of the meaning of the term “ornament” is important because we should refer to uniform semantic ranges of this notion while talking about ornament.

3. The presented ruminations concern the traditional meaning of an ornament – a decoration, an element “added” to the façade or the interior of a building. To be precise, we must remember that this decorative role was often combined with the function of transport in history. Ornament was supposed to transfer a certain system of values, emphasize the prestige and significance of a founder or a ruler. In many cases, it was a readable “book”, whereas contents transferred by ornamental signs and symbols gained in importance by being situated in distinguished places: on portals, on compositional axes, on the cornices or corners of buildings. These days, this kind of transferring an idea diminishes in importance in relation to the development of new techniques of social communication. It does not mean that other functions of ornament are not valid today.

In contemporary architecture, traditionally understood ornament is out of fashion. It is rarely used in the latest implementations; we do not teach our students the art of ornamenting, the patterns and techniques of building an ornament. It is related to characteristically understood stylistic “modernity” whose origins should be sought for in modernist tradition. Let us wonder, however, if this negative approach to ornament is still justified.

Ornament’s relative independence of the object it is applied on has a relationship with its referential character. Ornamental stylistics usually refers us to notions comprising an entire collection of real or imaginary objects. This idea is quite important because – as Berger says [4] – an esthetical value comes into being when a real object begins stimulating imagination. Paraphrasing Hegel [5], we can venture a statement that we do not really evaluate architecture in our national languages (Polish, English, German etc.) but in the universal language of thought (*mentalese*), while the tangible matter of this language is fantasy.

In this comprehension, an ornament is an element of the language of notions interpreted owing to fantasy. Even though the material of ornament is stone, wood or brick, its reception in *mentalese* proceeds in our imagination. With every reading of an ornament, we can deal with a different interpretation dependent upon a recipient’s sensitivity, upon his/her fantasy. This reading again and again forms a play of “meaningful references” which, according to Derrida [6], is continuously reinterpreted and creates the endless referential continuum. Ornamental forms refer us to symbols existing in our minds, sometimes make an autonomous semantic code, frequently very individualized depending on a recipient’s sensitivity.

4. Ornament is not just interpretation. When it talks about something, when it represents something, it also influences the perception of an architectural

work as a whole. Consequently, we can distinguish two more important features of ornament:

- visual categorization attributing symbols to a defined group of messages,
- visual hierarchization forming a defined structure of ontological dependences.

Deleuze [7] and Arnhem [8] give a considerable amount of thought to these aspects of perception.

The narrative aspect of ornament is the object of research carried out by numerous theoreticians, including Ankersmit [9] and Goodman [10]. In this depiction, ornamental narration builds meanings which characterize architecture. To a large extent, it concerns the negotiation of meanings which refer to feeling a space. Narration is of the character of statements dependent on observation points in chronological order. These are processes where a description is usually personified, meant for a specific person. It does not only concern places from which an ornament is examined but also the recipient's disposition, mood, prejudices and preferences. An interpreter's sensitivity is of key importance for the interpretation of an ornament. Narration includes a reference to the cultural context, exists in defined surroundings. Thus, it is not limited to the internal qualities of an ornament. A narrative meaning is expressed in the context where an ornament is interpreted. From ruminations concerning narration and the cultural context, we receive a definition of an ornament as a collection of cognitive elements accompanying architecture, whereas the expression of narration included in an ornament results both from a recipient's sensitivity and the impact of a sign, a symbol, a message.

Ornament may be a release of reflections and emotions – may stimulate the processes of identification, make it possible to find identity in elements of ornamental narration. Thanks to it, architecture is understood in a better way, especially by recipients without specialist education.

This results in more functions of an ornament being the object of the research of cultural anthropology, proxemics and environmental psychology. Bell, Greene, Fisher and Baum [11] enumerate the following attributes:

- impact on the residents' feeling of identity,
- demarcation of territoriality,
- personification of the surroundings,
- creation of prestige and an image,
- legibility of spatial structure,
- reflection of local culture,
- strengthened feeling of settlement.

5. These elements are certainly more important to the users of architecture than to the creators and critics of art. The difference results from the fact that inhabitants prefer a friendly architectural environment adjusted to their sensitivity, they search for charm and uniqueness emphasizing their own personality. Creators pay more attention to theoretical esthetic doctrines subordinate to the dominating stylistic trends. Their group still promotes Adolf Loos's conviction [12] that "ornament is crime". However, it would be reasonable to take a closer look at this opinion. Loos thought that the grandness of the epoch he belonged to consisted in freedom from ornament. He claimed that ornament was an expression of simple, uneducated people's tastes, whereas liberation from ornament was a manifestation of spiritual power. He compared an ornament to a tattoo on the body which "characterizes primitive peoples, barbarian criminals or degenerate aristocrats." He had a similar attitude towards other body embellishments or accessories and even towards food dressing; he did not like decorated sweets – he only accepted those without any additions.

From today's point of view, his text is very controversial. Perhaps the argumentation it includes could be convincing one hundred years ago. These days, body tattooing is not characteristic of degenerated

individuals, while other body decorations (piercing, makeup) are elements of a contemporary lifestyle.

Beautification, improving one's physical appearance – in a word, something that is added to the original form only to decorate it is generally accepted. Emphasizing one's personality, the willingness to find grace and uniqueness by means of suitably **adjusted embellishments** makes an inseparable attribute

of the contemporary lifestyle. It concerns our bodies as well as clothes, everyday objects, design and interior decoration. Perhaps Loos's ascetic attitudes condemning any embellishments were attractive at the beginning of the twentieth century but makeup, styling or tattooing are not associated with moral corruption and degeneration anymore so why should we still condemn building ornamentation?

BIBLIOGRAPHY

- [1] K. Kubalska-Sulakiewicz, A. Bielska-Łach, A. Manteuffel-Szrota (ed.), *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, PWN, Warsaw 1996.
- [2] J. Derrida, *Marginesy filozofii*, KR, Warsaw 2002, p. 203–225.
- [3] F. Moussavi, M. Kubo, *The Function of Ornament*, Harvard University, Graduate School of Design, Harvard 2006.
- [4] K. Berger, *Potęga smaku. Teoria sztuki, słowo/obraz terytoria*, Gdansk 2008.
- [5] S. Pinker, *The Language Instinct*, HarperPerennial, New York 1995, p. 55–81.
- [6] J. Derrida, *O gramatologii*, KR, Warsaw 1999, p. 26.
- [7] G. Deleuze, *Cinema – Volume I. L'`image – mouvement*, Collection Critique, Paris 1983.
- [8] R. Arnhem, *Myślenie wzrokowe, Słowo/obraz terytoria*, Gdansk 2011.
- [9] F. Ankersmit, *Narracja, reprezentacja, doświadczenie*, Universitas, Krakow 2004.
- [10] N. Goodman, *Languages of art: An approach to a theory of symbols*, Hackett, Indianapolis 1976.
- [11] P. A. Bell, T. C. Greene, J. D. Fisher, A. Baum, *Psychologia środowiskowa*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdansk 2004.
- [12] A. Loos, *Ornament and Crime (1908)*, [in:] A. Loos, *Ornament and Crime: Selected Essays*, Ariadne Press, Riverside 1997.